
Introductie

Want waar je schat is, daar zal ook je hart zijn - Lucas 12:34

Een van de meest verrassende inzichten die we opdeden in ons onderzoek, waar u nu de verslaglegging van leest, is dat er behoorlijk wat geld op de banken van plaatselijke Protestantse kerken ligt te wachten. Er is 151,7 miljoen euro (cijfers van 2011) aan geldmiddelen beschikbaar, alleen al in de twee kerkprovincies Friesland en Groningen-Drenthe. Experts die wij spraken schatten dat landelijk gezien ergens tussen de 1 en 2 miljard euro op de bankrekeningen van protestantse gemeentes staat. Dat is een fors bedrag.

En, voor de duidelijkheid, het gaat hier om *geldmiddelen*. Dat zijn gelden die op spaarrekeningen, spaardeposito's en lopende rekeningen staan. We hebben het niet over onroerende zaken, zoals landerijen, pastorieën, kerkgebouwen, of over beleggingen, niet over fondsen, noch diaconale gelden. De direct beschikbare geldmiddelen vormen slechts een beperkt deel van het vermogen dat kerken zouden kunnen inzetten voor nieuwe investeringen.

We spreken bewust van "geld dat op bankrekeningen zit te wachten". Want een van onze centrale conclusies is dat er ruimte is om te investeren en dat het nu ook de juiste tijd lijkt om dit te doen. Dat moet natuurlijk op een financieel duurzame manier gebeuren, en er zijn allemaal mitsen en maren te plaatsen bij de genoemde bedragen. Lang niet elke gemeente heeft bijvoorbeeld ruim geld beschikbaar. Er is nogal een ongelijke verdeling van geld en goederen over plaatselijke gemeentes. Dat is een van onze andere verrassende inzichten: dat de ongelijke verdeling veel ongelijker is dan we hadden gedacht. En dat heeft nogal wat consequenties voor de slagkracht van lokale geloofsgemeenschappen. Maar, door de bank genomen, is er meer ruimte om te investeren dan mensen op grond van allerlei sombere berichten misschien denken.

Thema, onderzoeksvraag en doelstelling

Het onderzoeksthema “Krimpende middelen en toch vitaal” komt vrijwel rechtstreeks uit onze gesprekken met mensen die actief zijn op het grondvlak van de kerk. Het is een van de meest prangende kwesties, zeker nu in de Protestantse Kerk steeds meer gesproken wordt over vernieuwing van de kerk. Door initiatieven als de Missionaire Ronde, de pioniersplekken en de plannen in het kader van Kerk 2025 wordt een helder financieel en praktisch-theologisch kader voor de mogelijkheden voor investeren steeds belangrijker. Ook lokaal wordt gevoeld dat er krimpende middelen zijn en rijst de vraag: hoe kunnen we naar de toekomst toe het kerkelijk leven behouden en zelfs vernieuwen? Waar moeten en kunnen we ons bestaande vermogen inzetten?

Daarom is de centrale onderzoeksvraag van dit rapport:

Welke ruimte biedt de huidige financiële situatie van protestantse kerken in Groningen, Friesland en Drenthe voor nieuwe investeringen?

Het doel is om plaatselijke kerken en de landelijke kerk handvatten te geven voor beleid. Daarnaast is dit onderzoek ook van belang voor de godsdienstsociologische theorievorming rond secularisatie. De staat der kerk is veel gedifferentieerder en in veel gevallen ook gezonder dan veel sociologen denken. Toen wij het onderzoek startten met als titel “Krimpende middelen en toch vitaal” gingen we er welhaast automatisch van uit dat het op gebied van geld kommer en kwel zou zijn. We waren blij verrast over wat we vonden.

Ten laatste is dit onderzoek bedoeld om de gewone kerkelijke burger een duidelijk inzicht te geven wat van belang is als een kerkenraad, of een groep kerkleden bij elkaar komen om te kijken wat er moet gebeuren. We willen lokale geloofsgemeenschappen van harte uitnodigen om in hun eigen cijfers te duiken en zelf de mogelijkheden van nieuwe investeringen te onderzoeken.

Dit onderzoeksrapport is bewust geschreven in de wij vorm. Het is een publicatie van onderzoeksplatform *Connecting Churches and Cultures* (CCC), een platform dat opgericht is door prof. dr. Henk de Roest aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen. CCC wil in partnerschap met lokale kerken onderzoek doen naar hoe de kerk toekomst heeft. Dit rapport is geschreven in samenspraak met verschillende onderzoekers en betrokkenen. En hoewel alle conclusies en constatering voor rekening zijn van ondergetekende, is dit rapport uitdrukkelijk tot stand gekomen als een gezamenlijk project. Vergeet daarom niet, beste lezer, ook de laatste sectie “Met dank aan” te lezen.

Dr. Marten van der Meulen
Groningen, oktober 2015

Werkwijze

May you have a friend for the road – Trinity

We zijn niet over één nacht ijs gegaan in ons onderzoek naar de middelen van de protestantse kerken in Friesland en Groningen-Drenthe. Onderstaande is een verantwoording van onze werkwijze, maar ook een inblikje in de rol die financieel beheer in de kerk speelt. De zoektocht die wij moesten ondernemen om zelfs basale gegevens over financiële zaken naar boven halen is tekenend voor de kerk en heeft consequenties voor de slagkracht van de Protestantse kerk om goed financieel geïnformeerd beleid te voeren.

Zoektocht naar gegevens

De wortels van het onderzoek liggen in een gesprek dat we hadden in 2012 met gemeenteadviseurs van de noordelijke provincies van de Protestantse kerk. We hebben toen een lang gesprek gehad over de uitdagingen waar volgens de gemeenteadviseurs plaatselijke gemeentes voor stonden. Op nummer 1 van de lijst met uitdagingen stond de problematiek van de middengeneratie, ook wel twintigers en dertigers genoemd. Wij hebben hier een onderzoek naar opgezet dat later gepubliceerd is als "Over berg en dal". Op nummer 2 van de lijst stond geld. Vandaar dat we vlak voor de zomer van 2014 besloten om ons volgende onderzoek "Krimpemde middelen en toch vitaal" te noemen.

We zijn gestart met het verzamelen van kwantitatieve gegevens over de financiële stand van zaken van de Protestantse Kerk. Dat is een lastigere klus dan het op het eerste gezicht lijkt. Wie te maken heeft met de organisatie van de Protestantse Kerk weet dat die ingewikkeld in elkaar steekt. Allereerst bestaat de kerk formeel uit twee gescheiden poten: aan de ene kant de kerk zelf, met de nationale synode, regionale classes en lokale kerken, aan de andere kant de dienstenorganisatie. Verder zijn er nog allerlei andere gremia en "fankerende" kerkelijke organisaties.

Op het terrein van financiën zijn er de RCBB's, Regionale Colleges voor de Behandeling van Beheerszaken. Gemeentes krijgen onder meer met een RCBB te maken als zij hun jaarrekening indienen en als ze een predikant willen beroepen. Voor dat laatste is een solvabiliteitsverklaring van de RCBB nodig. In gewoon Nederlands: een verklaring dat de bewuste gemeente genoeg geld binnenkrijgt en vermogen heeft om de predikant te betalen. Voor de RCBB is de solvabiliteitsverklaring een van de belangrijkste machtsmiddelen om ervoor te zorgen dat kerkelijke gemeentes zich een beetje financieel verantwoordelijk

---

gedragen. De RCBB is verder betrokken bij een ondertoezichtstelling als een gemeente te klein wordt of er sprake is van financieel wanbeheer. De RCBB is een kerkelijk orgaan, maar wordt geadviseerd en begeleid door een speciale gemeenteadviseur voor kerkelijk beheer, die dus bij de dienstenorganisatie werkzaam is.

Toen wij op zoek gingen naar financiële gegevens stuitte we op de vraag: waar moeten we terecht om deze te krijgen?

Als het om financiële gegevens gaat zijn officieel lokale gemeentes eigenaar van hun eigen gegevens. De RCBB's hebben echter ook de beschikking over de gegevens, omdat de jaarrekeningen via hen verzameld worden. Tenslotte heeft ook de dienstenorganisatie gegevens in een centrale administratie. We vreesden eerst dat we alle gemeentes individueel langs zouden moeten gaan. Uiteindelijk wilde de dienstorganisatie echter ons voorzien van een Excel-bestand van de gegevens per gemeente uit de kerkprovincies Groningen-Drenthe en Friesland. We kregen deze gegevens op voorwaarde dat gegevens over kerkelijke gemeentes geanonimiseerd en niet herleidbaar in het rapport aanwezig zijn. In de rapportage zijn daarom alleen geaggregeerde gegevens te vinden.

Matige kwaliteit van de gegevens

Wat ons verraste was dat er maar van een beperkt aantal jaren financiële gegevens beschikbaar zijn. In het Excel-bestand dat we kregen, waren cijfers van 2010, 2011 en 2012 beschikbaar. Toen we startten in najaar 2014 waren de gegevens van 2013 nog niet beschikbaar voor alle gemeentes. Maar wat ons verraste was dat de gegevens van voor 2010 ook niet gedigitaliseerd aanwezig waren. De dienstenorganisatie startte al in de jaren '90 met het digitaliseren van financiële gegevens, maar in het begin van deze eeuw werd besloten dat het centraal verzamelen van gegevens geen prioriteit had en werd er geen geld en mankracht geïnvesteerd in het bijhouden van het systeem. Later gingen bij de overgang naar een nieuw administratiesysteem alle bestaande gedigitaliseerde gegevens verloren. Sinds een aantal jaren wordt er weer serieus werk gemaakt van een centrale, digitale financiële administratie (en ook andere statistische gegevens overigens, zoals het aantal leden). Het gevolg is echter dat er dus moeilijk langjarige trends op het terrein van financiën aan te wijzen zijn.

We hebben wel meerjarige gegevens over ledentallen, fte's van predikanten en de ontwikkeling van de vrijwillige bijdrage op de kop weten te tikken, maar dit zijn deels landelijke cijfers. Ook hebben we van enkele individuele gemeentes langjarige cijfers gekregen. Op die manier krijgen we een aardig beeld van de belangrijkste trends.

Lang niet alle gemeentes zijn in het overzicht opgenomen. We missen zo'n 10 tot 15% van de gemeentes. Het kan zijn dat deze gemeentes hun jaarrekeningen nog niet hebben ingeleverd, of dat deze nog niet gedigitaliseerd zijn. Ook zijn er variaties in de wijze waarop gegevens ingevoerd zijn. De cijfers zijn namelijk gebaseerd op jaarrekeningen van individuele gemeentes. Op dit moment is er nog geen vast model van verslaglegging. Er zijn wel standaardmodellen, waaronder een Excel-bestand dat gemeentes kunnen downloaden om gegevens in te vullen en richtlijnen over hoe een jaarrekening moet worden opgesteld, maar desalniettemin doet elke gemeente het weer net wat anders. Dat is meestal niet zo'n probleem, maar in sommige gevallen wel. Bijvoorbeeld, sommige gemeentes laten geld dat ze reserveren voor onderhoud in de boeken staan als geldmiddelen, terwijl deze beter te boek kunnen staan in de categorie "fondsen en voorzieningen". Dit kan het beeld vertekenen, waardoor een gemeente op papier meer mogelijkheden lijkt te hebben voor investeringen dan er feitelijk beschikbaar zijn. Het beeld wat hier van de financiële staat van de Protestantse Kerken in Noord-Nederland geschetst wordt, is in algemene zin behoorlijk accuraat, maar bij de conclusies moet ook rekening gehouden worden met een zekere foutmarge. We gebruiken in dit rapport met name de cijfers van 2011. Deze cijfers van deze jaargang bleken het meest accuraat. In totaal gebruiken we de cijfers van zo'n 430 gemeentes.¹ De kerkelijke gemeentes van welke te veel cijfers ontbreken, hebben we uit het databestand gehaald.

Werkgebied Noord-Nederland

Het onderzoeksplatform *Connecting Churches and Cultures* richt zich met name op Noord-Nederland. Dat is een bewuste keuze om de kerken in de regio beter van dienst te kunnen zijn. Ons doel als CCC is om op het grondvlak van de kerk onderzoek te doen, onderzoek dat mede bepaald wordt door de belangen en interesses van gewone kerkleden en kerken. Er zijn duidelijke regionale verschillen in de kerk. Natuurlijk weet iedereen dat het protestantse kerkelijke leven in Friesland anders is dan in Limburg, of dat de verhoudingen tussen gereformeerden en hervormden anders is in het noorden dan in *de bible belt* die loopt van Zeeland, over de Zuid-Hollandse polders over de Veluwe naar de kop van Overijssel. Maar zelfs in het noorden zijn duidelijke regionale verschillen. Bijvoorbeeld, om in het onderwerp te blijven, de kerken van Friesland zijn een stuk rijker gemiddeld dan de kerken in Groningen en zeker in Drenthe. We hebben gedacht dat in de beperking zich de meester toont. Dit rapport heeft dan ook een duidelijke noordelijke couleur locale.

---

¹ Het precieze aantal wisselt, omdat bij sommige gemeentes enkele gegevens missen.

Dat betekent niet dat dit rapport niet voor andere regio's relevant is. De hele kerk staat voor dezelfde soort uitdagingen als de kerken in Friesland, Groningen en Drenthe. Ook zijn er in dit rapport enkele landelijke cijfers opgenomen. Kortom, er is genoeg informatie die kan dienen om een reflectieproces in de eigen gemeente te ondersteunen.

Feedbackronde

Gesprekken met betrokkenen hebben veel extra informatie opgeleverd die vooral voor de analyse van belang is. Hoe dieper wij in de cijfers doken, hoe meer het ons duidelijk werd dat cijfers maar een beperkt beeld kunnen schetsen van de financiële vitaliteit van een gemeenschap. Wij vroegen bijvoorbeeld aan vrijwel alle mensen die we spraken: "wat zijn indicatoren dat een gemeente er slecht voorstaat?". We kregen heel verschillende antwoorden op die vraag. Meestal spelen 'zachte' factoren een meer beslissende rol dan de precieze cijfers. Een gemeente die veel geld heeft staan op de bank, maar grote moeite heeft om het minimumaantal kerkenraadsleden te werven staat er waarschijnlijk slechter voor dan een gemeente die weinig liquide middelen heeft, maar wel een actieve, bruisende gemeenschap. De gesprekken met gemeente-adviseurs, RCBB-leden, kerkrentmeesters, predikanten, leden van classes en andere betrokkenen hebben onze blik gevestigd op de vele andere overwegingen die spelen dan het wel of niet hebben van een positief resultaat op de jaarrekening.

Het inspiratieweekende in Terschelling, dat wij samen met de gemeente-adviseurs van de Protestantse Kerk in Noord-Nederland en de kerken van Terschelling hebben georganiseerd voor alle protestantse kerken in Friesland en Groningen, bleek ook een goede bron van feedback en, ook voor ons onderzoekers, inspiratie.

Hoe staan protestantse kerken er financieel voor?

For me, it isn't over yet - Adele

De balans

De balans bestaat uit een overzicht van de bezittingen en schulden van een organisatie. Aan de activa kant staan de eigen bezittingen, zoals bijvoorbeeld geld dat op een spaarrekening staat en de gebouwen, zoals kerkgebouwen en pastorieën. Aan de passiva kant staan eventuele schulden en fondsen en voorzieningen, zoals pensioenfondsen en potjes die weggezet zijn om in de toekomst onderhoud te kunnen betalen. Ook staat de categorie “reserves” aan de passiva kant. In feite is deze categorie een boekhoudkundige ‘truc’. Als je van alle activa alle schulden aftrekt (in dit geval de categorieën fondsen, voorzieningen, kortlopende schulden en overig, zie figuur 2) hou je de reserves over.

Een eerste blik op de balans van 2011 laat zien dat het met de financiële staat van protestantse kerken prima gesteld is. Meer dan driekwart van de passiva bestaat uit reserves, wat betekent dat de hoeveelheid schulden klein is t.o.v. de bezittingen.

Wat verder opvalt is dat de categorie “geldmiddelen” bijna de helft van de activa beslaat. Geldmiddelen zijn de gelden die op de bank staan. Dit zijn de gelden die je bij wijze van spreken kunt pinnen uit de pinautomaat. Dat is niet helemaal waar, want een deel van het geld zit vast in langlopende spaardeposito's. Toch vormt geldmiddelen de meest liquide categorie van de activa. Er staat 151,7 miljoen op de bankrekeningen van de noordelijke protestantse kerken. Ter vergelijking: dat betekent dat de protestantse kerken in Friesland, Groningen en Drenthe meer geld in kas hebben dan Ajax. Deze voetbalclub had eind 2014 naar schatting 95 miljoen euro op de bank staan.²

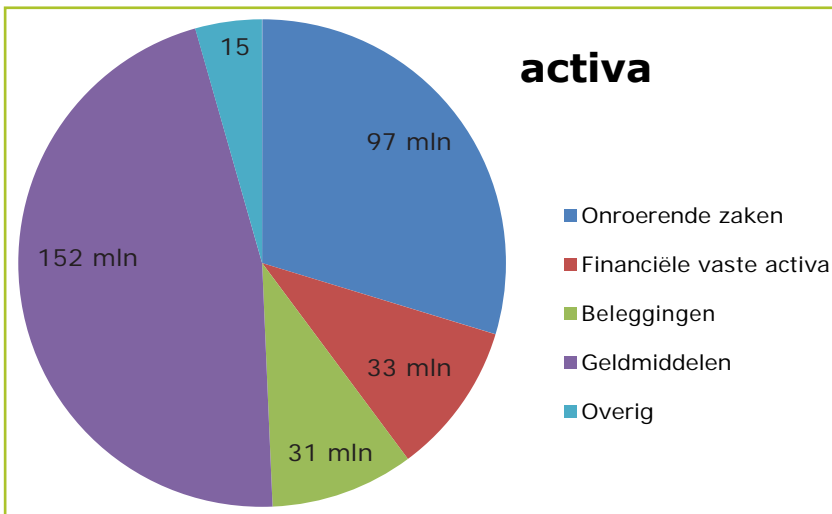
De tweede grootste post op de balans aan de activa kant is onroerende zaken. Daar gaat het om wat de kerken aan gebouwen, landerijen en ander onroerend goed in bezit hebben.

---

² Rezelman, E., “Wat gaat Ajax doen met 95 miljoen?” *RTL Nieuws*, <http://www.rtlnieuws.nl/economie/home/wat-gaat-ajax-doen-met-95-miljoen> (geraadpleegd augustus 2015).

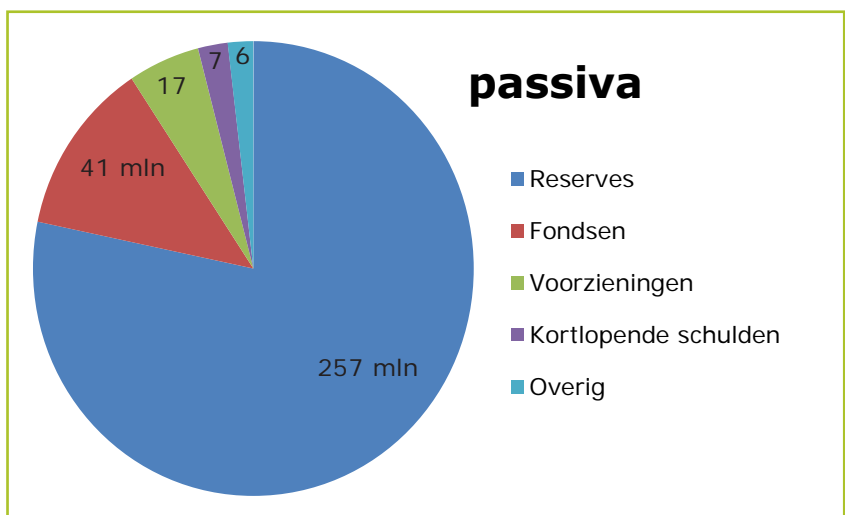

Eigenlijk is deze post een zwarte doos en daarom niet erg nuttig voor het verkrijgen van een *algemeen* beeld. Het is namelijk vaak lastig te bepalen hoeveel onroerend goed waard is. Denk bijvoorbeeld aan een middeleeuws kerkgebouw in het midden van het dorp. Hoeveel is dat waard? In de ogen van de dorpsbewoners is zo'n gebouw onbetaalbaar, maar mocht het gebouw ooit verkocht moeten worden dan moet er vaak een "bruidsschat" meegegeven worden aan stichtingen als Stichting Alde Fryske Tsjerken, of de Stichting Oude Groninger Kerken. Dit om toekomstig onderhoud te kunnen dekken. Aan de andere kant zetten gemeentes ook onroerend goed dat wel degelijk grote geldelijke waarde heeft soms voor 1 euro in de boeken. Dit omdat ze niet van plan zijn om het te verkopen of geen recente waardebeoordeling hebben laten doen. Kortom, per plaatselijke situatie kan het fink verschillen in hoeverre onroerende zaken gemeentes kunnen helpen om nieuwe investeringen te doen of niet.

Figuur 1 - Totale hoeveelheden van de activa op de balans (gegevens 2011).

Figuur 2 - Totale hoeveelheden van de passiva op de balans (gegevens 2011).

Inkomsten en uitgaven

De Friese, Groningse en Drentse kerken krijgen jaarlijks zo'n 64 miljoen aan inkomsten binnen. Daar staat een ongeveer even grote uitgavenpost tegenover. In 2010 kwam er 63,8 miljoen euro binnen en werd er 65,3 miljoen euro uitgegeven, een tekort van anderhalf miljoen, dus. In 2011 kwam er 64,2 miljoen euro binnen, tegen uitgaven van 63,9 miljoen euro. In dat jaar werd er dus een kleine plus gedraaid. Per gemeente waren er nogal wat verschillen in de balans. In beide jaren waren er net wat meer gemeentes die verlies draaiden dan gemeentes die een overschot hadden.

Verreweg de grootste inkomstenpost is de vrijwillige bijdrage, die 56% van de inkomsten levert. De twee grootste posten hierna zijn de baten van onroerende goederen en rente en dividend.

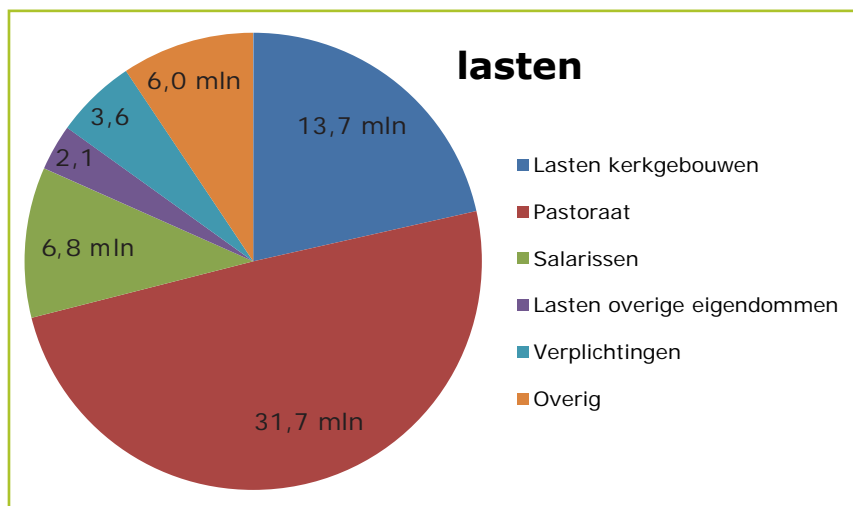
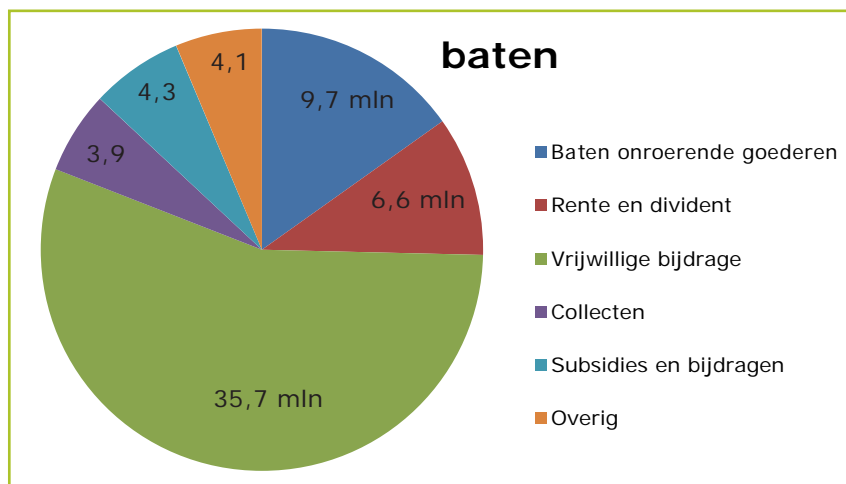
De opbouw van de baten toont meteen waarom sommige gemeentes huiverig zijn met investeringen. Als gemeentes het geld op de bank gebruiken dan krijgen zij ook te maken met teruglopende rentes en dividenden. Deze worden op dit moment gebruikt om de gaten op de begroting te dichten. Mochten de protestantse kerken in het noorden allemaal tegelijk besluiten om hun 151 miljoen euro aan geldmiddelen in te zetten, dan is er het volgende jaar direct een gat op de begroting van 6,2 miljoen euro aan rentes en dividenden die niet binnen komen. Iets soortgelijks gaat op voor de baten van onroerende goederen.

Wat betreft de lasten is goed te zien waarom de Protestantse Kerk wel een domineeskerk wordt genoemd: 50% van de lasten gaat naar pastoraat, in de meeste gevallen gaat het hier om de dominee(s). Met 21% zijn de kerkgebouwen verder een forse kostenpost. Nr. 3 op de lijst zijn de salarissen. Het gaat hier om de salarissen van alle andere mensen dan dominees, zoals koster, organisten en kerkelijk werkers.

Het patroon van uitgaven is niet gemakkelijk te veranderen. Er zijn geen posten waar snel en gemakkelijk op te bezuinigen valt. Veel gemeentes die uitgaven moeten beperken vanwege teruglopende inkomsten, gaan bezuinigen op pastoraat. Een domineesplaats die voorheen voltijds was, wordt teruggebracht naar 0,8 fte. Een gemeente met meerdere predikantsplaatsen besluit om het voortaan met 1 dominee minder te doen. Daar zit een risico aan. Dominees zijn toch vaak de gangmakers van een gemeenschap. Door op pastoraat te bezuinigen loop je als gemeente het risico dat er minder enthousiasme komt, mensen minder betrokken raken bij het kerkelijk leven en ook minder gaan betalen, waardoor er sprake is van een neerwaartse spiraal. Tenzij een kerk een andere wijze van gemeenschapsvorming weet te ontwikkelen waarbij de dominee minder belangrijk is als aanjager van het gemeentelven, of als de gemeente dominees weet te vinden die minder kosten (bijvoorbeeld omdat ze werken als *tentenmakers*), is het lastig om op de post pastoraat te bezuinigen.

Voor de lasten van kerkgebouwen geldt eenzelfde verhaal: het kerkgebouw speelt een zeer belangrijke rol in het gemeentelven. De dienst op zondag is voor veel kerkelijke gemeentes het centrale punt in het gemeenschapsleven. Zodra een kerkgebouw gesloten wordt, betekent dit vaak ook het afsterven van (een deel van) de gemeenschap die zich daaromheen vergaderde. Op het moment dus dat kerken besluiten een gebouw af te stoten, is er het risico op dezelfde neerwaartse spiraal als hierboven bij de lasten van pastoraat genoemd. Door het afstoten van kerkgebouwen, is het risico dat de inkomsten nog verder of zelfs versneld afnemen reëel. Dat betekent niet dat kerkgebouwen tegen elke prijs behouden moeten worden. Een van de gemeente-adviseurs die we hierover spraken, zei nuchter dat het niet verwonderlijk is dat je in verschillende periodes meer of minder kerkgebouwen nodig hebt. Afstoten kan dus een gezonde strategie zijn in een periode dat er minder vraag naar gebouwen is. Daarentegen vraagt het wel van gemeentes om vormen van gemeenschap te ontwikkelen waar een gebouw minder belangrijk is.

Figuur 3 - Totale hoeveelheden van de baten op de balans (gegevens 2011).

Figuur 4 - Totale hoeveelheden van de lasten op de balans (gegevens 2011).

Ongelijke verdeling tussen gemeentes

Er is nogal een ongelijke verdeling van inkomsten. Dat zal niet als een verrassing komen voor iedereen die de Protestantse Kerk in het Noorden een beetje kent. Maar de verdeling is ongelijker dan wij en de experts bij wie wij navraag deden, hadden verwacht van tevoren. De ongelijkheid doet een beetje denken aan de analyses van Piketty en de ophef van een aantal jaren geleden over de 1% die volgens velen een veel te groot en groeiend aandeel in de bestaande rijkdom zou hebben.

In Friesland, Groningen en Drenthe zijn er met name veel rijke (van oudsher) hervormde gemeentes en veel meer arme gereformeerde kerken. Zo hebben de huidige gereformeerde kerken gemiddeld €593 aan geldmiddelen per lid beschikbaar, terwijl de hervormde gemeentes gemiddeld €2.950 per lid bezitten, met uitschieters tot meer dan €40.000.

Bovendien zijn de Friese kerken een stuk rijker dan de kerken uit Groningen-Drenthe. In 2011 had Friesland ongeveer 97 miljoen op de bank staan, Groningen-Drenthe 54 miljoen euro, terwijl de beide kerkprovincies ongeveer even groot zijn met respectievelijk zo'n 72.000 en 75.000 belijdende lidmaten (cijfers 2014).

Uit de cijfers blijkt dat als het om geldmiddelen gaat, de rijkste 10% van de kerkelijke gemeentes 36% van alle geldmiddelen heeft. De armste 10% heeft nog geen 0,6% van alle geldmiddelen tot zijn beschikking.

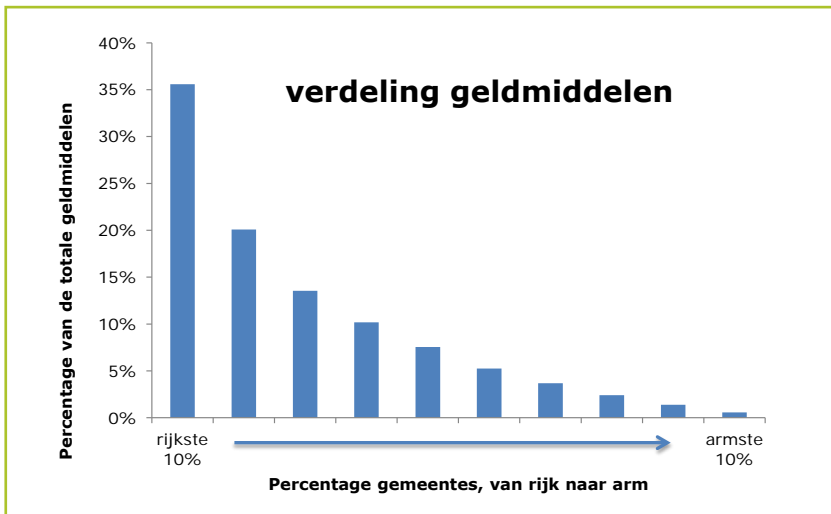
We hebben een distributieverdeling gemaakt (figuur 5) die de ongelijke verdeling in geldmiddelen duidelijk maakt. Bij een verdeling waarbij alles redelijk gelijk verdeeld is, zou je een meer horizontale lijn verwachten. Dat betekent dat iedereen ongeveer evenveel geldmiddelen bezit, en dat er weinig extremen zijn, dus maar een klein aantal zeer rijke en zeer arme gemeentes. De actuele distributiegrafiek laat er geen misverstand over bestaan: de grootste groep gemeentes heeft weinig te besteden, terwijl er een kleine groep gemeentes is met een fink vermogen.

Deze ongelijke verdeling heeft deels te maken met tijdelijke factoren. Wat een gemeenschap op de bank heeft staan kan fluctueren met de jaren. Als een gemeente net een kerkgebouw verkocht heeft, lijkt het een hele rijke gemeente in de cijfers, terwijl het jaar daarvoor de gemeente als arm te boek zou staan. Echter, hetzelfde patroon zien we ook terug in andere posten, zoals de beleggingen en andere financiële activa. Dat suggereert dat armoede en rijkdom en de ongelijke verdeling hiervan een structurele kwestie is.

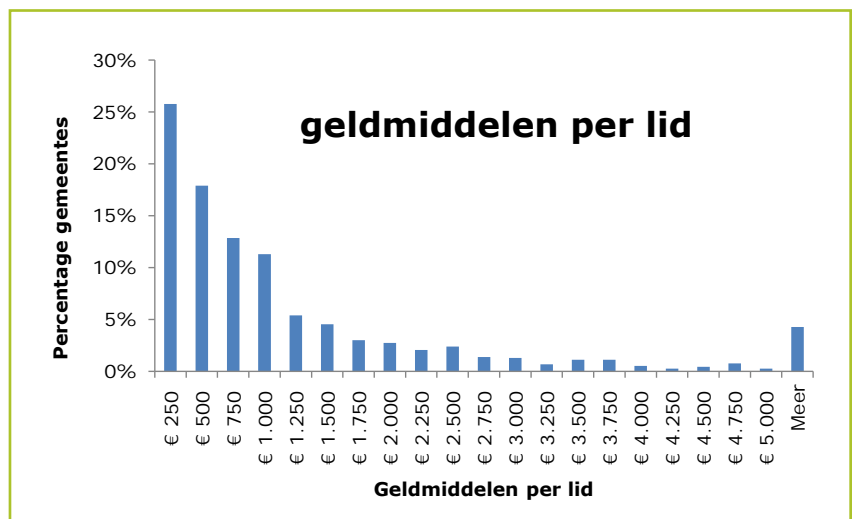
Opmerkelijk genoeg zijn het niet altijd de grote gemeentes die veel geld tot hun beschikking

hebben. Als we de gegevens corrigeren naar het aantal leden van gemeentes, dan blijkt nog steeds dezelfde ongelijke verdeling. Ook in fguur 6 is een duidelijke piek te zien aan de linkerkant van de grafek.

De grootste groep van gemeentes heeft gerekend per lid tussen de €0 en €250 aan geldmiddelen. Het gaat om meer dan 25% van het totaal aan gemeentes. Aan het andere eind van het spectrum vinden we gemeentes waar ze per lid €5.000 op de bank hebben staan. Of meer, want voor de leesbaarheid hebben we de groep daarboven samengevoegd. Er zijn een paar gemeentes die nog meer geldmiddelen tot hun beschikking hebben, tot €40.000 per lid.

Figuur 5 - Verdeling van de totaal beschikbare geldmiddelen (gegevens 2011).

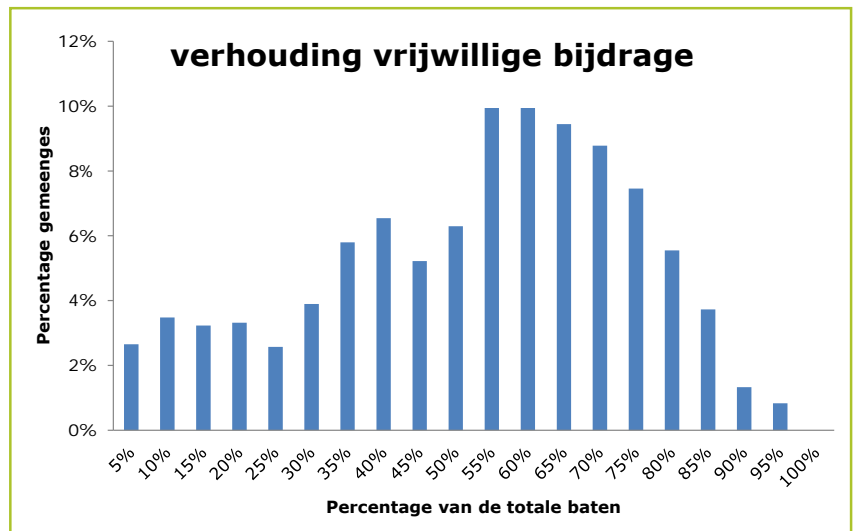
Figuur 6 - Verdeling van de geldmiddelen per gemeentelid (gegevens 2010-2012).

En voor de duidelijkheid, we hebben het hier over *geldmiddelen*: dat is het geld dat op lopende rekeningen, spaarrekeningen en spaardeposito's gestald staat. We hebben het dus niet over vermogen dat in landerijen en andere bezittingen zit.

Vrijwillige bijdrage

De vrijwillige bijdrage is de belangrijkste inkomstenbron van de meeste kerken. Gemiddeld is 56% van de baten afkomstig van giften, maandelijkse overmakingen en de inkomsten van de Actie Kerkbalans. In de grafiek van figuur 7 is een duidelijke piek te zien bij de categorieën vanaf 55%. Dat betekent dat verreweg de meeste kerkelijke gemeentes echte vrijwilligersorganisaties zijn. Er zijn maar weinig kerken die achterover kunnen hangen en kunnen zeggen: het geld stroomt vanzelf wel binnen. Die gemeentes zijn er overigens wel: bij zo'n 15% van de gemeentes maakt de vrijwillige bijdrage minder dan een kwart uit van de totale inkomsten.

Kijken we nu naar de distributieverdeling van inkomsten van de vrijwillige bijdrage, dan zien we dat deze veel gelijkjer verdeeld is. Er zijn natuurlijk gemeentes waar mensen meer in de collectebus stoppen of aan Actie Kerkbalans doneren, maar de verschillen zijn niet heel erg groot. Er zijn gemeentes waar leden gemiddeld €25 geven, en gemeentes waar het gemiddelde rond de €350 ligt, maar de grote meerderheid van de gemeentes krijgt ergens tussen de €125 en €175 per persoon.

Figuur 7 - De verhouding van de vrijwillige bijdrage als deel van de totale baten (gegevens 2010-2012).

Dit betekent dat de ongelijkheid tussen gemeentes vooral te maken heeft met bestaand vermogen. De ongelijkheid is nauwelijks een gevolg van verschillen in geefgedrag door gemeenteleden.

De ongelijke verdeling van gelden beïnvloedt de investeringsruimte van de kerken sterk. Hoewel er dus *grosso modo* het nodige geld beschikbaar is, zullen lang niet alle gemeentes in staat zijn om nieuwe investeringen te doen. Daartegenover staan gemeentes die meer dan genoeg geld hebben om te investeren, maar niet voldoende mogelijkheden om hun geld op een goede manier kwijt te kunnen. Denk bijvoorbeeld aan een klein Fries dorpje, waar de kerk voldoende geld heeft, maar waar het dorp te kampen heeft met vergrijzing en krimp. Een oplossing zou zijn dat de rijke gemeente de arme gemeente ondersteunt. Denk aan een rijke dorpskerk die een missionair werker voor een arme stadsgemeente financiert. Maar solidariteit is een zeer gevoelige en netelige kwestie. We komen hier nog op terug in het volgende hoofdstuk.

Langjarige trends zijn minder gunstig

Als je zo kijkt naar de financiële gegevens lijkt alles aardig op orde te zijn: er is geen gat in de begroting. En ja, er is de nodige ongelijkheid, maar de reserves zijn gezond. Geen probleem toch? Als we naar langjarige trends kijken wordt het beeld toch minder gunstig. Zoals gezegd hebben we niet de beschikking over langjarige trends van plaatselijke gemeentes, daarom gebruiken we vooral landelijke gegevens uit verschillende bronnen.

Afnemende ledentallen

Al jaren loopt namelijk het aantal leden van de Protestantse Kerk terug. De gaten die in de begroting vallen door deze teruggang worden onder meer gedicht door te bezuinigen op het aantal fte's voor predikantsplaatsen. Dat is duidelijk te zien in Tabel 1. Deze bevat landelijke gegevens. Het algemene beeld zal waarschijnlijk echter niet erg afwijken in de drie noordelijke provincies, vandaar dat we het ook in deze analyse van de financiële situatie in Groningen, Friesland en Drenthe durven te gebruiken.

We kijken hier naar belijdende lidmaten omdat die het leeuwendeel van de vrijwillige bijdrage betalen. Deze geeft dus een goede indicator van de financiële gezondheid van protestantse gemeentes.

Uit de tabel blijkt dat het aantal belijdende lidmaten van de Protestantse Kerk gestaag daalt. In 1998 waren dat er nog 1,1 miljoen, in 2013 minder dan 800.000, een daling van 28% in 15 jaar tijd. In de drie noordelijke provincies is een zelfde daling gaande, zie Tabel 2.

Iets soortgelijks gebeurt bij het aantal fte beschikbaar voor gemeentepredikanten. Sinds 1998 nam het aantal fte's voor gemeentepredikanten af van 2.270 naar 1.630. Oftewel, in 15 jaar tijd verdwenen er 638 fulltime predikantsbanen.

De daling in het aantal fte gemeentepredikanten volgt de daling van het aantal lidmaten nauwgezet. De verhouding van het aantal belijdende lidmaten per fte gemeentepredikant verandert nauwelijks. In 1998 waren er gemiddeld 490 lidmaten op 1 fte gemeentepredikant. Dat zakte naar 469 lidmaten per fulltime predikant in 2008 en steeg vervolgens weer terug naar 490 lidmaten in 2013.

Kortom, een van de eerste dingen waarop gemeentes bezuinigen is de predikantsformatie. Overigens zal dat niet altijd vrijwillig gaan. De regionale commissies van beheer, de zogeheten RCBB's, letten er nauwgezet op dat gemeentes voldoende geld hebben om hun predikanten te betalen. Hun controle werkt blijkbaar prima.

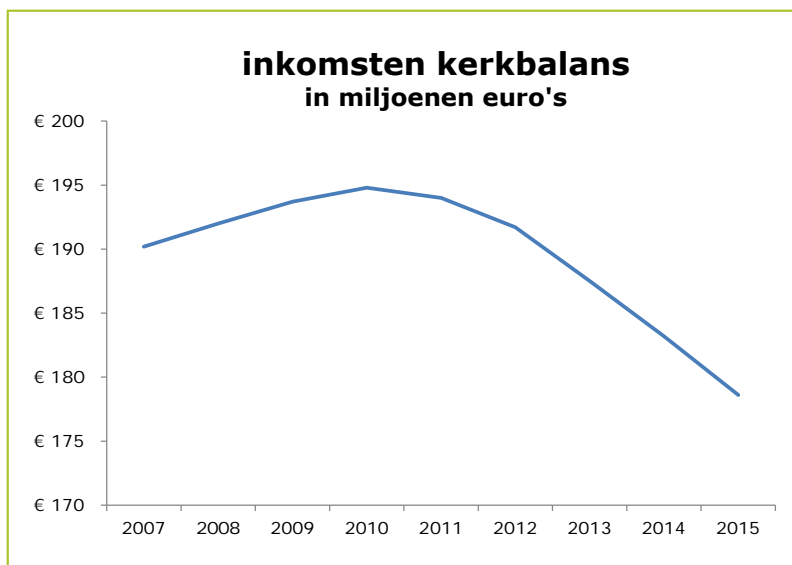
Jaar	Aantal lidmaten	Aantal fte	Lidmaten per fte	Index
1998	1.111.475	2.270	490	100
2005	929.094	1.937	480	98
2006	911.512	1.907	478	98
2007	894.028	1.893	472	96
2008	874.417	1.865	469	96
2009	855.931	1.817	471	96
2010	838.751	1.782	471	96
2011	833.351	1.735	480	98
2012	818.057	1.679	487	100
2013	799.152	1.632	490	100

Tabel 1 - Aantal belijdende leden per fte (dienstdoende) gemeentepredikant.

Jaar	Friesland	Groningen	Drenthe
2006	83.816	40.934	47.907
2007	82.101	40.842	46.975
2008	80.508	39.830	45.984
2009	79.039	38.890	44.903
2010	77.453	37.871	43.772
2011	76.025	36.934	42.711
2012	75.439	36.278	41.703
2013	73.858	35.690	40.623
2014	71.974	34.602	39.464
Daling 2006-2014	-14%	-15%	-18%

Tabel 2 - Aantal belijdende leden per jaar voor de drie noordelijke provincies (bron: LRP (vanaf 2011); SMRA (voor 2011)).

Figuur 8 - Inkomsten kerkbalans, cijfers van de Protestantse kerk (bron: Raad van Plaatselijke Geldwerving, Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer).

Afnemende inkomsten uit kerkbalans

De Actie Kerkbalans is een landelijke actie waarbij de leden van verschillende kerken (de Protestantse Kerk, Rooms-Katholieke Kerk, Doopsgezinde Kerk, Remonstrantse Kerk en de Oud-Katholieke Kerk) worden opgeroepen om bij te dragen aan de kerk. Ook bij de protestantse kerken in Friesland, Groningen en Drenthe is grootste deel van de inkomsten op de post Vrijwillige Bijdrage afkomstig van de Actie Kerkbalans. We gebruiken deze landelijke gegevens om een indicatie te geven van langjarige trends in de vrijwillige bijdragen. Het gaat hier om de cijfers voor de Protestantse Kerk, dus exclusief de andere kerken.

Tot een aantal jaren geleden ontving de Protestantse Kerk ondanks dalende ledentallen elk jaar meer geld uit de Actie Kerkbalans. In 2010 was een topjaar, met 194,2 miljoen euro aan inkomsten. Sindsdien is het totaal gezakt, met een stevige daling in 2012 en 2013. In 2014 waren de inkomsten nagenoeg gelijk aan het daarop voorgaande jaar met 183,2 miljoen. In 2015 zal naar verwachting de inkomsten van Actie Kerkbalans weer verder dalen. Men verwacht 179,6 miljoen euro opbrengst.

Gemiddeld geven de leden van de protestantse kerken in Friesland en Groningen-Drenthe 116 euro per persoon.³ Dat is landelijk gezien hoger dan gemiddeld: in de meeste kerkprovincies komt het geefbedrag per lid niet boven de €100 uit. Alleen Utrecht scoort beter: daar ligt het gemiddelde op €130 per lid.

Gerekend naar het aantal bijdragers ligt het gemiddelde geefbedrag hoger (niet alle leden dragen namelijk bij): €236 voor de Friezen en €216 voor de Groningers en Drentenaren.

De gevolgen van tekorten

Hoe gemeentes beïnvloed worden door afnemend geefgedrag en tekorten die ontstaan op een andere manier hangt sterk af van lokale omstandigheden en met name de hoeveelheid vet op de botten. Er is eigenlijk geen echt definitieve manier om alleen met cijfers aan te geven wanneer gemeentes in zwaar weer zitten, maar experts gebruiken wel als vuistregel de hoeveelheid vermogen gedeeld door het jaarlijkse tekort.

De situatie in zijn geheel lijkt dan rooskleurig voor de protestantse kerken in Groningen, Friesland en Drenthe. In 2011 was er namelijk geen tekort. In 2012 was er wel een tekort van 2 miljoen euro op de resultatenrekening. Als je die deelt door alleen de geldmiddelen (150 miljoen euro), dan kunnen de gemeentes het nog wel 75 jaar vol houden. Natuurlijk ga je met zo'n schatting ervan uit dat de inkomsten gelijk blijven, wat zeer onwaarschijnlijk

---

3 Cijfers van 2013 (bron: Verslag Actie Kerkbalans 2014).

---

is als de kerk krimpt, maar het lijkt wel zeker dat de kerk nog wel een aantal decennia mee gaat, ook als er niemand iets doet.

Voor individuele gemeentes kan de situatie op korte termijn echter veel zorgelijker zijn. Theo Trox, gemeenteadviseur kerkbeheer van Groningen-Drenthe, heeft uitgerekend met dezelfde berekening dat 12% van alle gemeentes in zijn werkgebied *binnen 3 jaar over de kop gaat*, als er niets gebeurt. ⁴Zo'n periode is erg kort om de financiën afdoende te saneren, zeker als je met hoge vaste lasten zit die je moeilijk kunt afbouwen (zoals een te dure predikant of te duur kerkgebouw). Voor een substantiële minderheid is de financiële situatie dus urgent.

En ook de demografie werkt niet mee

Wat kunnen de protestantse kerken in de toekomst verwachten? Natuurlijk is er geen cijferaar die daar iets definitiefs over kan zeggen, maar de huidige stand van zaken voorspelt niet veel goeds.

In onze vorige rapportage "Over berg en dal" hebben we als CCC gekeken naar de 'problematiek' van de twintigers en dertigers.⁵ constateerden we dat de Protestantse Kerk in Noord-Nederland (en ook in de rest van Nederland) een typerende demografie heeft (zie figuur 9). Zestigsters, oftewel de "babyboomers", vormen de grootste groep in de Protestantse Kerk, terwijl er jongere generaties, met name dertigers, veel minder bij het kerkelijke leven betrokken zijn.

In het rapport constateerden we:

In sommige kringen heerst de gedachte dat de secularisatie wel zo'n beetje over is. [...] Maar de Protestantse Kerk gaat nog moeilijke jaren tegemoet. De komende tien, vijftien, twintig jaar neemt het aantal kerkleden fors af door sterfte. En daarvoor al zullen veel babyboomers minder actief worden door ouderdom en ziekte. Hun aantallen zullen niet ververst worden door mensen uit de jongere generaties: daar zijn gewoon veel minder van.

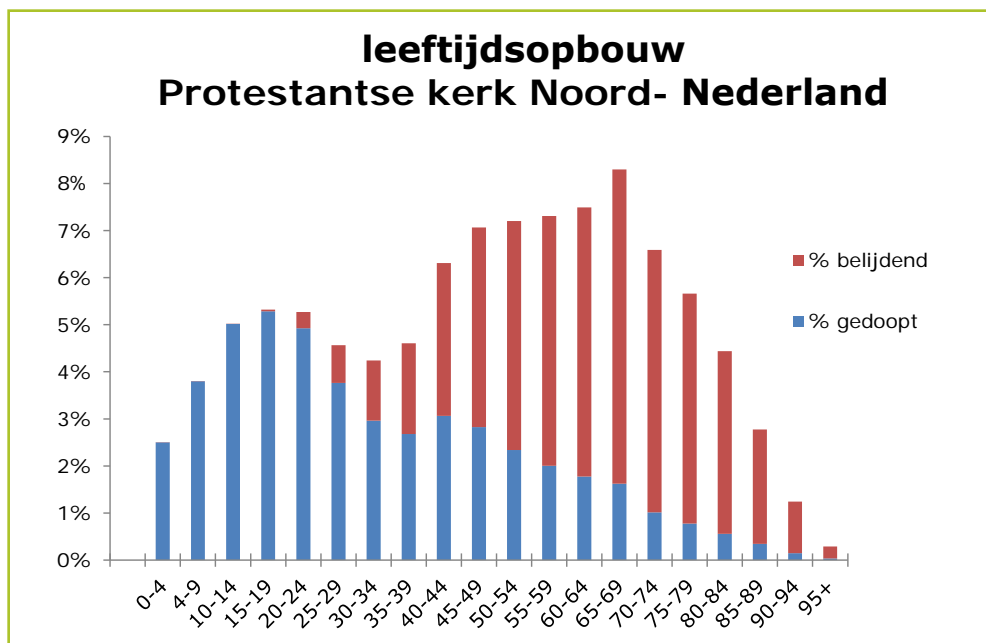
De komende jaren kunnen protestantse kerken dus verwachten dat de vrijwillige bijdrage

---

4 T. Trox, "Kom eens mee met het RCBB", presentatie voor het Classicaal Regionaal Overlegorgaan Groningen-Drenthe, gehouden 17 januari 2015, te Assen.

5 Meulen, M. van der, D. Berensen-Peppink en N. Sietsma, "Over berg en dal: Twintigers en dertigers in de Protestantse kerk". Groningen: PThU-CCC, 2014, beschikbaar via <http://www.pthu.nl/ccc> .

verder zal afnemen, tenminste als er geen vernieuwing komt en het geld opgebracht moet worden door de langzaam slinkende groep betrokken leden. Wat ook niet helpt is dat op dit moment oudere generaties de meest vrijgevigste leeftijdsgroep zijn in de kerk. Het zou natuurlijk kunnen dat de huidige jongere generaties naarmate zij ouder worden meer gaan geven aan de kerk en daar liggen zeker mogelijkheden, maar daar zal dan wel beleid op gevoerd moeten worden.

Figuur 9 - Demografisch profiel van de Protestantse kerk in Noord-Nederland (bron: CCC-rapportage "Over berg en dal").

Samenvattend

Er tekent zich een duidelijk beeld af van de financiële situatie van de protestantse kerken in Noord-Nederland. De financiële situatie is op het eerste gezicht redelijk gezond. De gaten op de begroting worden snel gedicht en er zijn ruime reserves voorhanden. Wie dieper kijkt naar de langjarige trend ziet een zorgelijker beeld: het aantal leden en daarmee verbonden het aantal predikanten neemt af. De inkomsten van Actie Kerkbalans staan onder druk. Verrassend positief echter is de hoeveelheid geld die er nu wel beschikbaar is. Protestantse gemeentes zijn over het geheel genomen zeker niet armlastig, hoewel er rekening gehouden moet worden met grote verschillen. Wat zegt dat over onze onderzoeksvraag, of er ruimte is om te investeren of niet? Wij denken dat die ruimte er zeker is, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen uitleggen.

Is er investeringsruimte?

Wees welkom bij het feestmaal van je heer – Mat. 25

Wij hebben gedurende ons onderzoek aan alle experts die we geconsulteerd hebben deze simpele vraag voorgelegd: Is er ruimte om te investeren? En tegen onze verwachtingen in zeiden ze allemaal: “ja”. Dat was onverwacht omdat we vooral kerkrentmeesters, mensen van RCBB's en gemeenteadviseurs hebben gesproken. En die hebben in de kerk meestal een reputatie dat ze op de rem staan en liefst zoveel mogelijk het geld in de knip houden. Toegegeven, de meesten gaven een gekwalificeerd ja. Wie een beetje op de hoogte is van de financiële situatie in de kerk, is doordrongen van de kwesties die wij in dit rapport naar boven brengen, zoals de ongelijkheid tussen gemeentes en de ongemakkelijke samenwerking als het om geld gaat. Maar het was desalniettemin een ja. Wat dat inhoudt, wat de mitsen en maren en mogelijkheden zijn, werken we hier uit. De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de cijfers uit het voorgaande hoofdstukken, maar zijn mede beïnvloed door de experts en betrokkenen die wij de afgelopen tijd hierover hebben gesproken.

Kairos moment en kaasschaafprincipe

Toen we als CCC dit onderzoek deden, hadden we vaak een sterk gevoel van déjà vu. In ons vorige onderzoek “Over Berg en Dal” pleitten we namelijk om iets te doen aan het kaasschaafprincipe en een investeringsmentaliteit te ontwikkelen. We baseerden ons toen met name op demografische gegevens en enquête-onderzoek naar twintigers en dertigers, maar concludeerden toen al:

Nu is de tijd om het kapitaal dat nog opgetast ligt in de kerk in te gaan zetten voor deze innovatieve kerkplekken. En dan denken we ook nadrukkelijk aan financieel kapitaal. De neiging bestaat bij kerken om bestaande activiteiten zo lang mogelijk in de lucht te houden. Bezuinigingen worden gedaan volgens het kaasschaafprincipe: er wordt telkens van het bestaande wat afgehaald. De predikantsplek gaat van 0,8 naar 0,7 fte. De kerkenraad gaat terug van 20 naar 15 ambtsdragere. Van de drie kerkgebouwen wordt er één gesloten. Zinniger lijkt het om een investeringsmentaliteit te ontwikkelen. De vraag wordt dan: waar moeten wij de komende jaren in investeren om het kerkelijke leven duurzaamheid te geven?

Wij concludeerden dit met name op basis van het beschikbare menselijke kapitaal: de Protestantse Kerk heeft een grote hoeveelheid actieve 55-plussers die zich met hart en

---

ziel inzetten voor de kerk. En wij zeiden ook toen al: “nu is de tijd” om te investeren. De gegevens uit het huidige onderzoek over de financiële stand van zaken onderschrijven deze conclusie eigenlijk alleen maar.

Wij denken dat de Protestantse Kerk voor een kairos moment staat. In de bijbel komen twee woorden voor die in de regel vertaald wordt met “tijd”: *chronos* en *kairos*. Met het eerste wordt doorgaande, dagelijkse of gewone tijd bedoeld. Kairos duidt daarentegen op een moment, meestal een moment dat verandering inluidt. Je kunt het woord ook wel vertalen als “het juiste moment.” Als Jezus bijvoorbeeld in Mk. 1 start met zijn verkondiging van het goede nieuws, dan gebruikt hij het woord kairos: “De *kairos* is aangebroken, het koninkrijk Gods is nabij.” Een kenmerk van kairos is ook dat het gebruikt wordt als er sprake is van een kruispunt in de tijd. Als kairos aanbreekt, dan verandert er iets. Dan wordt ook *chronos*, de dagelijkse gang van zaken anders.

Zoiets geldt ook voor de Protestantse Kerk. Er is het nodige geld. De graanschuren van de kerk zijn goed gevuld. Tegelijkertijd zijn er zorgen over de afnemende vrijwillige bijdrage, het terugnemende aantal belijdende leden en de blijvende hoge kosten voor het onderhoud van gebouwen en het betalen van traktementen en salarissen. En nu staan veel kerken voor de keuze: wat gaan we ermee doen? Veel kerken kunnen nog wel even doorgaan met schaven. Sommige kerken kunnen nog tientallen jaren voort als ze het jaarlijkse tekort compenseren door in te teren op het vermogen. Maar voor de meeste kerken geldt: als we de komende vijf, tien, vijftien jaar blijven schaven kunnen we een groot deel van de tent sluiten.

Wij zijn niet de enigen met een gevoel van urgentie. Niets voor niets is de Protestantse Kerk het project Kerk 2025 gestart. Na verschillende consultatierondes en een enquête kwam de kerk in april 2015 met het rapport “Kerk op weg naar 2025”.⁶ Het rapport is vooral bedoeld als discussie- en visiestuk. Opvallend is dat er pittige stellingen in staan over hoe de Protestantse Kerk in de komende tien jaar tijd zou moeten veranderen. Een citaat:

Er is een breed gedeeld besef dat de inrichting van de kerk eenvoudiger en flexibeler moet worden, om zo energie vrij te maken voor de basics van kerkzijn. Dat besef wordt mede ingegeven door het feit dat de huidige inrichting nu al op veel plaatsen een te grote druk geeft op mensen en middelen en dat verwacht wordt dat deze druk alleen maar groter wordt.

Kortom, het moment is aangebroken om actie te ondernemen.

---

6 Protestantse kerk, “Kerk naar 2025: Een verkenning”, raadpleegbaar via [http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Kerk op weg naar 2025.pdf](http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Kerk%20op%20weg%20naar%202025.pdf)

De mogelijkheden om te investeren

We constateerden dat alleen al in Drenthe, Friesland en Groningen er 150 miljoen euro op bankrekeningen en spaardeposito's staat. Deze twee kerkprovincies zijn zeker niet de rijkste van het land, dus ook in andere delen van Nederland is er behoorlijke investeringsruimte. Maar laten we ons niet direct rijk rekenen. Er zijn een aantal duidelijke grenzen en blokkades waar rekening mee gehouden moet worden als men nieuwe investeringen overweegt.

Per situatie verschillen de mogelijkheden

Een ding dat ons opviel was hoezeer de cijfers tussen individuele gemeentes kunnen verschillen. Dat beeld werd alleen maar verder versterkt naarmate we meer mensen spraken. Hoeveel geld er is, maar ook hoe belangrijk een kerkgebouw is voor een gemeente, de verwachtingen over groei en krimp, de mate waarin personele lasten een rol spelen – er zijn heel veel verschillende factoren die per gemeente verschillen en van invloed zijn op de vraag of er investeringsruimte is.

Ongelijkheid is grootste obstakel om te investeren

De ongelijke verdeling is volgens de meeste mensen die we spraken een belangrijke reden waarom geld blijft staan op bankrekeningen. Om te illustreren hoe dat de investeringsruimte beïnvloed, beschrijven we hier een fictieve casus die we in verschillende varianten in werkelijkheid tegen zijn gekomen:

In het Friese dorpje Middenwier staat een Middeleeuwse kerk, in het midden van het dorp op de terp. De kerk is van de hervormde gemeente. Verderop in het dorp staat ook nog een gereformeerde kerk. De hervormde gemeente functioneert nog als een zelfstandige gemeente, maar dat is niet langer meer mogelijk. De gemeente heeft grote moeite om de kerkenraad te bemensen. Er zijn slechts enkelen die op zondag in de kerk verschijnen. Aan geld is geen gebrek: lang geleden, bij de stichting van de kerk heeft de plaatselijke adel landerijen aan de kerk gegeven om in het onderhoud van de kerk te kunnen voorzien. In de loop der eeuwen is het kapitaal alleen maar gegroeid.

De hervormde gemeente heeft verschillende opties: ze kunnen samengaan met de gereformeerde kerk in het dorp, die ook last heeft van krimp en vergrijzing, maar nog een stuk vitaler is. Ze kunnen ook samengaan met kerken uit de regio. Middenwier ligt niet ver van een grotere plaats. De kerken daar staan in wijken waar mogelijkheden bestaan voor diaconale of missionaire initiatieven. Echter, in beide gevallen vrezen de nog zittende kerkenraadsleden voor het vermogen van de kerk. Ze zijn bang dat hun

---

geld gebruikt gaat worden om wilde plannen van andere kerken te financieren. Ook vertrouwen ze niet helemaal dat de gereformeerden in het dorp goed zullen passen op het geld dat ze in eeuwen verzameld hebben. Daarom willen ze al het vermogen in een aparte stichting stoppen voor het onderhoud van de dorpskerk.

Deze casus tekent duidelijk de dilemma's die spelen bij het investeren van geld. Het gaat vaak om vermogens die in eeuwen verzameld zijn. Degenen die het geld moeten beheren willen dit niet zomaar uitgeven, zeker niet aan doelen, ook al zijn het andere kerkgemeenschappen, die buiten de eigen gemeenschap liggen. Ze hebben een verantwoordelijkheid voor het vermogen dat hen is overgegeven van vroegere generaties. Ook als een rijke gemeente het geld zou willen investeren, dan zijn er ter plaatse lang niet altijd voldoende mogelijkheden. Dorpen in de regio lopen langzaam leeg, er zijn weinig jongeren en weinig gezinnen die voor een nieuwe groei zouden kunnen zorgen. Het risico is echter dat de gemeente straks uit niet veel meer bestaat dan een goed gevulde bankrekening.

Investeren vraagt dus om samenwerking om de gelden die er wel zijn los te krijgen. Dat is echter niet gemakkelijk. Volgens gemeenteadviseur kerkbeheer Gerrit van den Bosch zijn samenwerkingsprojecten waar kerken geografisch en kerkelijk dicht bij elkaar liggen het meest kansrijk. Twee gemeentes kunnen bijvoorbeeld gezamenlijk een predikant aantrekken, waarbij de rijkere gemeente meer betaalt en zo het kerkelijk leven in een nabij dorp stimuleert. De rijkere gemeente kan zo zelf zien dat het geld goed besteed wordt en er zelf ook profijt van hebben, bijvoorbeeld van vitale en interessante activiteiten die bereikbaar zijn voor de eigen dorpsbewoners.

Overigens sturen de RCBB's in het noorden al aan op samenwerking. In het voorbeeld van de casus hierboven zou de RCBB waarschijnlijk geen toestemming geven om het volledige vermogen in een stichting te plaatsen. "Uiteindelijk gaat het ons om het pastoraat", aldus de RCBB-leden die wij spraken. Het is dus niet de bedoeling dat gemeentes al hun geld aan stenen besteden.

Een idee is ook om regionale investeringsfondsen op te richten. Het is belangrijk dat lokale gemeentes zelf zeggenschap houden over hun eigen geld. Fondsen met een duidelijke regionale inbedding en focus zouden het geld dat in de regio aanwezig is, maar nu op bankrekeningen van enkele rijke gemeentes staat, kunnen losweken.

De gegevens kunnen een onjuist beeld schetsen

We beklagden ons al eerder in dit rapport over de matige kwaliteit van de gegevens. Nogmaals, een onjuist cijfer meer of minder zal het algemene beeld niet veranderen. Maar het kan in individuele gevallen voorkomen dat er geld lijkt te zijn dat er niet is, of juist

---

andersom. Sommige gemeentes hebben bijvoorbeeld geld op de bank staan (in de categorie “geldmiddelen” aan de activa kant van de balans) dat ze reserveren voor toekomstig groot onderhoud aan hun kerkgebouw. Als ze dat niet goed boeken, komt dit tot uiting in de “reserves” bij de passiva, terwijl ze dit geld eigenlijk hadden moeten boeken onder de post “voorzieningen” bij de passiva. In dat geval zijn de financiële mogelijkheden voor investeren minder ruim dan ze lijken.

Zuinige mentaliteit vs. Investeringsmentaliteit

“Een kerkrentmeester heeft het goed gedaan als hij meer geld op de bankrekening achter laat dan hij heeft aangetroffen.” Dat is volgens gemeenteadviseur Theo Trox de heersende houding in veel gemeentes. Natuurlijk is zuinigheid een groot goed, maar het kan iemand die een goed plan heeft om te investeren behoorlijk in de weg zitten. En, zoals de cijfers aangeven, zuinigheid alleen kan er op een iets langere termijn juist voor zorgen dat een kerk in de rode cijfers belandt. Niets voor niets waarschuwt de bijbel zelf al tegen te veel zuinigheid, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de gelijkenis van de talenten (Mt. 25) waar de dienaar die geld in de grond stopt door de eigenaar berispt wordt en in de “uiterste duisternis” gegooit. Gemeentes die van plan zijn om nieuwe investeringen te doen, zullen er aan moeten werken om eerst de hele kerkelijke gemeente te doordringen van de noodzaak dat investeringen echt nodig zijn om het kerkelijke leven ook op de langere termijn veilig te stellen.

Belang van rentes en dividenden voor dichten van gaten

Iemand die uit de geldmiddelen, beleggingen en andere financiële activa wil putten, moet er rekening mee houden dat de rentes en dividenden die ze opbrengen, waarschijnlijk gebruikt worden om gaten in de begroting te dichten. Oftewel: door zomaar geld uit te geven, kan een gemeente te maken krijgen met een snel oplopend tekort.

Nieuwe plannen moeten financiële duurzaamheid hebben

Babyboomers vormen verreweg de grootste leeftijdsgroep in de Protestantse Kerk, blijkt wel uit de demografische grafiek (figuur 9). De aanwas van jongere generaties is gering en de komende tien, vijftien jaar zal het contingent babyboomers fragieler worden door ziekte en sterfte. Dat betekent dat leuke nieuwe plannen voor investeringen niet langdurig betaald kunnen worden door deze slinkende groep kerkleden. We moeten oppassen voor wankel schouders die steeds meer moeten dragen, daarom is het belangrijk dat investeringen op lange termijn financieel duurzaam zijn.

We spreken over lange termijn, omdat vernieuwing een lange adem vergt. Zeker als het gaat om nieuwe gemeenschapsofbouw in pioniersplekken blijkt dat nodig. De landelijke

---

Protestantse Kerk stimuleert momenteel pioniersplekken met een 3-jarige subsidie. Uit een evaluatie die begin 2015 gehouden werd, bleek al dat dit een te korte periode is om financieel zelfstandig te zijn. Sterker, de meeste pioniersplekken van de eerste generatie die al zo'n 5 – 7 jaar lopen zijn nog niet financieel zelfstandig. De landelijke kerk overweegt daarom of het nodig is om voor een langere periode subsidie te geven. Ook individuele kerken die nieuwe projecten willen opzetten, zullen een investeringshorizon van minimaal 5 tot 10 jaar moeten hebben. Dat betekent natuurlijk niet dat er niet tussentijds geëvalueerd mag worden, maar ook goedlopende projecten hebben hun tijd nodig voordat ze echt een succes worden.

Ook aan de inkomstenkant valt te werken

Kijkende naar de cijfers, verbaasden we ons over het relatief lage bedrag de mensen aan de kerk geven. Het gemiddelde voor Groningen, Drenthe en Friesland ligt iets hoger dan 200 euro per bijdrager. Een abonnement op een telefoon of een krant of een lidmaatschap van een tennisvereniging is duurder.

Verder hoorden wij van verschillende kanten over een *koopjesmentaliteit*: kerkleden zijn gewend dat alles goedkoop en op een koopje moet. Dat is misschien een van de charmes van het kerkelijke leven en natuurlijk moet de genade van Gods vrijelijk aan iedereen meegegeven kunnen worden, anderzijds is het goed dat kerkrentmeesters en andere leidinggevenden in de kerk beseffen dat er niet alleen aan de uitgavenkant gesleuteld hoeft te worden, maar dat er ook *aan de inkomstenkant meer mogelijk* is. Dat hoort ook bij een investeringsmentaliteit.

Een mooi voorbeeld van creativiteit aan de inkomstenkant is de crowdfundingcampagne die de Protestantse Gemeente Utrecht (PGU) uitvoerde om een restauratie van de Domkerk te financieren. Niet alleen bij kerkleden maar bij vrijwel elke Utrechter heeft de Dom een bijzondere plaats in het hart, dus, zo redeneerde de PGU, zullen ook meer mensen dan alleen kerkleden iets over hebben voor het onderhoud. De crowdfundingcampagne die in samenwerking met ABN Amro werd georganiseerd, leverde meer dan €50.000 op. Zo'n 70% van degenen die bijdroegen waren mensen die anders nooit aan de kerk gaven.⁷

Dat creatieve crowdfunding niet alleen weggelegd is voor de mooie grote kerken, bewijst het onderzoek van onze promovenda en CCC-onderzoeker Jacobine Gelderloos. Zij doet onderzoek naar dorpskerken in Brabant en Groningen en constateerde dat sommige dorpskerken zeer succesvol zijn in het betrekken van buitenkerkelijke leden bij het onderhoud van de dorpskerk en ook in het bijdragen aan andere aspecten van het gemeentelven, zoals culturele activiteiten, 4 en 5 mei vieringen en de zorg voor begraafplaatsen.

---

7 Persoonlijke communicatie van Frans Ritmeester, directeur PGU.

Investeren niet alleen van belang voor de kerkgemeenschap zelf

Kerkgebouwen in kleine dorpen zijn vaak een van de laatste plekken waar een dorpsgemeenschap op een goede manier samen kan komen voor publieke bijeenkomsten. Het is dus niet alleen de kerkgemeenschap die eronder lijdt als een kerk verdwijnt.

Daarbij is in sommige regio's de situatie zo nijpend dat op korte termijn kerkelijke presentie in een hele regio, dus niet alleen in een dorp, zal verdwijnen. Noordoost-Groningen is een voorbeeld. De kans is aanwezig dat daar het overdragen van het geloof aan nieuwe generaties niet of nauwelijks meer mogelijk is, tenminste niet in een kerkelijke setting.

De kans is ook groot dat als de kerk verdwijnt, ook het diaconaat verdwijnt. We spreken in dit rapport vrijwel alleen over kerkelijke gelden. We hebben bewust diaconale gelden uit ons onderzoek gehouden, omdat deze gelden in principe niet bedoeld zijn voor het onderhouden van kerkgebouw, predikant etc. Het kan echter voorkomen dat ook op diaconaal vlak er investeringen gedaan kunnen worden, zeker in gebieden waar de diaconie traditioneel veel geld op de bank heeft staan. Deze gelden zouden ook gebruikt kunnen worden voor het investeren in pioniersplekken met een duidelijke diaconale dimensie.

En wat nu?

Als wij vertellen over ons onderzoek, dan luisteren mensen beleefd naar alle feiten, knikken "ja, dat herkennen we" en vragen dan: "En wat nu?" Dat is de hamvraag voor de meeste mensen. En wat ons bij voortdurende gesprekken opvalt: de mensen die wij tegen komen hebben vaak geen idee wat ze moeten doen. En dan gaat het niet alleen om vrijwilligers, maar ook om predikanten en andere leidinggevenden. We weten in de kerk hoe we dingen moeten doen die we altijd gedaan hebben. Maar wat is er nodig voor de toekomst?

Deze vraag valt in feite buiten de onderzoeksvraag die wij gesteld hebben: Welke ruimte biedt de huidige financiële situatie van protestantse kerken in Groningen, Friesland en Drenthe voor nieuwe investeringen? Het antwoord op deze vraag is hopelijk ondertussen voldoende duidelijk: ja, er is ruimte hoewel er ook de nodige obstakels en beperkingen zijn.

Op de vraag "wat nu?" is ook moeilijk een algemeen antwoord te geven. Het hangt echt van lokale omstandigheden af wat er gedaan zou kunnen worden. Toch willen wij de ruimte nemen om een aantal dingen aan te stippen.

Allereerst denken wij dat de Protestantse Kerk een goede richting is ingeslagen door ruimte te bieden aan pioniersplekken. Inzetten op innovatie is bij uitstek iets wat wij vinden dat

---

kerken nu zouden moeten doen, dat blijke wel uit ons verhaal hierboven over “kairos”.

Investeren en innoveren vraagt wel om een goede infrastructuur. Het zullen waarschijnlijk vooral plaatselijke kerken zijn die zelf geld zullen moeten opbrengen voor nieuwe investeringen (hoewel de landelijke kerk wel kan helpen, zie de 3-jarige subsidies voor pioniersplekken). Lokale pioniers kunnen echter profiteren van de kennis en ervaring van andere pioniers en van de expertise die in (para-)kerkelijke organisaties en in de universiteiten aanwezig is. Pioniersplekken krijgen begeleiding in de vorm van leergemeenschappen en het lijkt ons een goed idee om dat verder uit te bouwen. Het is belangrijk dat de kennis van de pioniers die nu bezig zijn beschikbaar komt en dat hun aanpak over te nemen valt en schaalbaar wordt gemaakt.⁸ Het is belangrijk dat elk pionierswerk contextueel is, maar niet iedere pionier hoeft het wiel opnieuw uit te vinden.

Innovatie kan heel verfrissend werken. Succesvolle nieuwe initiatieven inspireren ook mensen die op een afstandje staan: “het kan wel!”. Mislukkingen zullen er ook zijn, maar zolang die gedeeld worden en er van geleerd wordt, vervullen ook die hun functie. Het punt is: het is tijd om de hand aan de ploeg te slaan, het graan uit de graanschuren te halen, te handelen met talenten, om maar een paar bijbelse metaforen aan te halen. Wij denken dat dan op de vruchtbare weiden en akkers, de bossen en heidevelden, de steden en dorpjes van Groningen, Drenthe en Friesland de eredienst van de kerk nog lang niet is afgelopen.

---

8 Deze gedachte komt van pionier Rudolf Setz die in zijn eigen werk voor de organisatie Nederland Zoekt veel met dit thema bezig is.

Bronnen

Meulen, M. van der, D. Berensen-Peppink en N. Sietsma, "Over berg en dal: Twintigers en dertigers in de Protestantse kerk". Groningen: PThU-CCC, 2014, beschikbaar via <http://www.pthu.nl/ccc>

Protestantse kerk, "Kerk naar 2025: Een verkenning", raadpleegbaar via [http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Kerk op weg naar 2025.pdf](http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Kerk%20op%20weg%20naar%202025.pdf) (geraadpleegd augustus 2015).

Rezelman, E., "Wat gaat Ajax doen met 95 miljoen?" *RTL Nieuws*, <http://www.rtlnieuws.nl/economie/home/wat-gaat-ajax-doen-met-95-miljoen> (geraadpleegd augustus 2015).

Raad voor Plaatselijke Geldwerving, "Verslag Actie Kerkbalans 2013", (S.l.: s.n., 2014).

Trox, T., "Kom eens mee met het RCBB", presentatie voor het Classicaal Regionaal Overlegorgaan Groningen-Drenthe, gehouden 17 januari 2015, te Assen.

Met dank aan

De administratie van het Dienstencentrum van de Protestantse Kerk was zo vriendelijk om gegevens van alle gemeentes in Friesland, Groningen en Drenthe, te leveren, na toestemming van de verantwoordelijke RCBB's.

Johan Bosch, ondertussen met pensioen, danken wij voor het uitvoeren en ordenen van gegevens. Zijn expertise heeft in het begin van het onderzoek veel betekend.

Verder dank voor gemeenteadviseur Theo Trox die een aantal keren geduldig allerlei vragen over geld en de kerk wilde beantwoorden en het onderzoek van harte heeft gesteund.

Ronald Bolwijn, beleidsmedewerker van het expertisecentrum van de Protestantse Kerk, was zo vriendelijk om additionele gegevens te leveren, waarvoor dank.

De Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB) in de personen van Bert van Rijssen en Adam van Bergeijk, de leden van de RCBB Fryslân, gemeenteadviseur kerkbeheer Gerrit van den Bosch en de ouderling-kerkrentmeesters van de Protestantse Gemeente Groningen worden zeer bedankt voor hun inzichten en opmerkingen over de voorlopige conclusies in de latere fase van het onderzoek. Adam van Bergeijk, Bert van Rijssen en Theo Trox leverden nog interessante extra data, waarvoor dank.

Dank aan de verschillende kerkelijke gemeentes die extra meerjarige financiële gegevens leverden.

Dank voor Co Gelderloos die als algemeen financieel expert een aantal bijzonder nuttige tips heeft gegeven voor de interpretatie van het materiaal.

Grote dank voor Johans Brink die zijn kennis van SPSS en Excel heeft ingezet om cijfers op te schonen, conclusies te controleren en mooie grafieken en tabellen te produceren. De deelnemers van het PT-seminar van prof. dr. Henk de Roest hebben broodnodige feedback en inspirerende stimulans geboden. Ook dank aan prof. De Roest zelf die commentaar leverde op verschillende versies van dit rapport.

Lieuwe Giethoorn, Jaap Franken en Fred Tjeerdsma hebben als gemeenteadvisoren van het Dienstencentrum van de Protestantse Kerk in verschillende fases van het project een belangrijke rol gespeeld. Onze dank daarvoor.

Last but not least, een dankwoord voor alle gemeentes, classes, werkverbanden en andere gremia die een van onze mensen van CCC uitgenodigd hebben om over geld, jongeren of de toekomst van de kerk te spreken. De gesprekken met de trouwe mensen die zich met hart en ziel inzetten voor hun kerk hebben ons veel gebracht.